

Socialna organizacija normalnosti – spoznavnoteoretski poskus

Social organization of normality – an epistemological-theoretical experiment

Tanja Ferkulj

Povzetek

Tanja Ferkulj, univ. dipl. soc. ped., tanja.ferkulj@gmail.com

Prispevek predstavlja spoznavnoteoretski eksperiment v razumevanju obvladovanja kompleksne resničnosti s strani socialnih sistemov. Krizo sodobnega družboslovja izkoristi za epistemološko podlago in problem socialne organizacije normalnosti obravnava z združevanjem teorij. Socialna organizacija normalnosti se opredeljuje kot del procesov, s katerimi se na vseh socialnih ravneh (posameznik, organizacija, družbeni sistem...) uravnavajo za sisteme pomembni parametri z namenom ohranjanja prilagojenosti zunanjemu okolju in njihove samoprodukcije. Po opredelitvi temeljnih pojmov poskušamo utemeljiti smiselnost in ustreznost spoznavnoteoretskega eksperimenta s selektivnim pregledom kibernetike teorije, Luhmannove teorije komunikacij in Foucaultove teorije diskurza.

Ključne besede: socialna organizacija normalnosti, norma in normalno, socialni sistemi, autopoiesis, komunikacije, diskurz.

Abstract

In this article an epistemological-theoretical experiment in understanding the social system's control of complex reality is presented. The article takes advantage of the crisis of societal knowledge for an epistemological basis and the problem of social organization of normality with a combination of theories is debated. The construction of social organization of normality is defined as a part of processes, managing the important parameters on all social levels (individuum, organization, society,...), which strive for keeping adaptation to an exterior environment and their reproduction. After defining the essential terms, sense and suitability of epistemological-theoretical experiment with selective review of cybernetics, Luhmann's communication theory and Foucault's discours theory, are discussed.

Key words: social organization of normality, norm and normality, social systems, autopoiesis, communications, discours.

1 Uvod

Tam, kjer bi morala biti resnica, ni ničesar. Na njeno mesto stopajo besede, koncepti, paradigme, trušč, ki napolni naše strahove, jih prepodi. Že Kant je dejal, da naše spoznavanje ni odkrivanje zakonov narave na sebi, prej jih polagamo vanjo. Foucault (1991: 18) pravi, da si ne smemo »zamišljati, da svet obrača proti nam neki berljivi obraz, ki bi ga morali le dešifrirati; svet ni partner našemu spoznavanju«. Poskusi razumevanja, boljje izumljanja resničnosti, v kateri tičimo, se bodo vedno pojavljali. To je namreč človekova

prapotreba po orientaciji v zapletenem okolju. Pred nami je eden takšnih poskusov.

Razmišljanje o temeljnih družboslovnih dilemah je danes znotraj institucionalnih okvirjev zaznamovano z združevanjem različnih spoznavnoteoretskih in metodoloških tradicij, z neobremenjeno komunikacijo med različnimi sociološkimi šolami, s povezovanjem pogosto zelo raznovrstnih perspektiv in spoznanj. Vse to so različne pojavne oblike nove miselne paradigme v sodobnem družboslovju, ki kažejo na razmeroma nov način mišljenja o družbi, za katerega je značilno prepričanje, da je mogoče z ustvarjalnim združevanjem različnih spoznanj, celo spoznanj tako rekoč sovražnih si teorij in šol, obogatiti raven mišljenja in raziskovanja (Stankovič, 2001).

Pričujoče besedilo se je namenilo izkoristiti “krizo” družboslovja in se procese obvladovanja kompleksne stvarnosti, problem, zaobsežen s konstruktom socialna organizacija normalnosti, odločilo reševati s tercetom kibernetike, Luhmannove teorije komunikacij in Foucaultove teorije diskurza. V prispevku gre torej za spoznavnoteoretski preizkus v tem, koliko ustrezno se omenjena konstrukcija obnese v razumevanju procesov, predpostavljam, da prisotnih na vseh ravneh socialnih sistemov, od posameznika in osnovnih medosebnih interakcij do skupin, organizacij in nazadnje družbenega sistema v celoti. Prispevek se osredotoči na večno nevralgično točko družboslovja, razmerje med akterjem in njegovim delovanjem ter strukturo družbenega sistema, in poskuša poiskati določene teoretske povezave, saj se zdi, kakor trdi Kordeš (2004), da se glavni vzorci dogajanja fraktalno ponavljajo na vseh mogočih ravneh. Tudi Blau (v Stankovič, 2001) pravi, da se mikro struktur (posameznik) in makro struktur (družba) ne da preučevati skozi eno samo teorijo oziroma konceptualni sistem, saj nekateri koncepti makrosociološke analize, analize družbenega sistema v celoti, ne najdejo ustreznih ekvivalentov v mikrosociološki analizi, v analizi subjektov, ki sestavljajo družbo. Avtor (ibid.) predlaga primerjanje rezultatov raziskovanja, ki bi jih dobili na ločenih ravneh analize.

2 Epistemološko izhodišče

Narava pričujočega besedila je tako odraz časa, v katerem nastaja. Časa, ki je tudi družboslovje zaznamoval s krizo smisla,

ki ga poskuša reševati, kot že omenjeno, z eklekticizmom in poskusi sinteze različnih pogledov na različna družbena vprašanja in problemske izzive. Za namene pričujočega prispevka želim izkoristiti predstavljeno dilemo družboslovja; prizadevam si, da bi izbor različnih teoretskih perspektiv razdelavo predvsem obogatil. Kajti najsi bo teorija posameznega misleca še tako pronicljiva ter razlagajoča širok spekter družbenih procesov in delov, vedno bo trčila ob meje svoje spoznavne moči. Tudi Craib (v Stankovič, 2001) npr. meni, da je ideja družbenega sveta preveč neurejena (*far too messy*), da bi jo lahko pojasnili le z eno samo teorijo. Zato bi se z zapletenostjo sveta verjetno učinkoviteje spoprijeli s kopico nasprotujočih si teorij kot z eno elegantno, sintetično in vsepojasnjujočo teorijo. Stankovič (2001) se zato vpraša, če ni morda bolje pri analizi nekega problema uporabiti več teoretičnih nastavkov, ki se mu približajo, se medsebojno združujejo in križajo na različne načine, brez ideala, da bi se neki družbeni problem obravnavalo dosledno konsistentno.

Bateson (1977, v Kordeš in Možina, 1998) pravi, da je nemogoče trditi, da se ob razmišljanju ne opiramo na neko določeno epistemologijo. Epistemologija je spoznavna teorija, ki obravnava izvor, strukturo, metodo in veljavnost spoznavanja. Kordeš (2004), kibernetiki teoretik, piše, da izbora epistemološkega stališča ne moremo objektivno preveriti, saj izbrano stališče vzpostavi okvire, ti pa so podlaga za omrežje konceptov, na podlagi katerih se odločamo in izbiramo odgovore na nadaljnja vprašanja. Von Förster (v Kordeš, 2004) je dejal, da sodijo epistemološka vprašanja med tista, pri katerih si odgovor lahko izberemo. Že samo uvid v spoznanje, da si epistemološko izhodišče lahko izberemo, kaže na določen odprt značaj epistemologije. Kordeš (2004) razmišlja o tem, kako razviti epistemologijo, ki bo dovolj dobra za preučevanje kompleksnih sistemov, kot so dogodki, pojavi, živa bitja in njihove skupnosti, njihove interakcije, kultura itd. Ti sistemi, imenoval jih je netrivialni, se namreč težko opišejo z redukcionizmi naravoslovno-matematične paradigme, saj bi v tem primeru skorajda do nerazpoznavnosti zanemarili pomen temeljne neodločljivosti njihove narave. Pri opazovanju netrivialnih sistemov bi se morali, po razmišljanju avtorja (*ibid.*), odreči pozornosti do iskanja objektivnih in dokončnih resnic ter se usmeriti na zavedanje, da je opazovalec del opazovanega sistema oziroma pojava, da so dogodki

neponovljivi, da so kompleksni, da linearna kavzalnost ne zadošča razlagi procesov, ki se odvijajo v povezavi z njimi. Pri vprašanih družbe, posameznika ali njihovih neštevilnih relacijah gre torej za temeljno neodločljiva vprašanja – za razliko od odločljivih vprašanj (npr. matematično-logičnih ali celo filozofsko-logičnih paradigem), pri katerih je odgovor že vselej prisoten z miselnim sistemom, ki ga izberemo, in so jasna pravila o tem, katero vprašanje lahko povežemo s katerim odgovorom in kako s povsem mirnim bivanjem različnih izbranih epistemologij. Temeljno neodločljiva vprašanja, kakor razumemo le-ta pri vprašanih posameznika ali družbe, lahko postanejo odločljiva v trenutku, ko izberemo epistemološki okvir, v katerem bomo odgovor izbrali.

Menim, da nosi izbira kibernetike, Luhmannove systemske teorije in Foucaultove kritične analize logosa diskurza, ki jih v nadaljevanju podrobneje predstavljam, dovolj dober teoretski potencial, ki bo omogočil ustvarjalno preseganje nekaterih zgoraj omenjenih dilem. Izbira kibernetike in systemske teorije se mi zdi ustrezna za obravnavanje zapletenega problema socialne organizacije normalnosti. Medtem ko kibernetika opozarja na kreativno organizacijo posameznih živih bitij, pa systemska teorija odgovori na nekatera vprašanja, ki so povezana z organizacijo družbenega sistema v celoti. S Foucaultovim sociohistoričnim konstrukcionizmom želim opozoriti na časovno, prostorsko in kontekstualno relativnost socialnih diskurzov, ki s specifično voljo do vednosti specifično normativno obtežijo posamezno obdobje in družbeni prostor.

3 Temeljni pojmi in problem

V nadaljevanju opredeljujem temeljne pojme, na katerih gradim namen in problem prispevka. Temeljni pojmi so hkrati sestavni del konstrukcije socialna organizacija normalnosti, v konstrukcijo samo pa polagam tudi problem prispevka, in sicer, ali nekaj takšnega, kot je socialna organizacija normalnosti, sploh poteka in na kakšen način. Pojmi se verjetno vsakomur v takem ali drugačnem pomenu zazdijo domači. Zaradi večnamenskosti uporabe teh pojmov v različnih, ne samo družboslovnih diskurzih, jih v nadaljevanju razložim. Namen razlage pojmov je predvsem v tem, da se pojasni osnovna zasnovanost

problema. Pojmi v prihodnjem delu pojasnjevanja (še) niso strogo povezani s kakršno koli teoretsko tradicijo. To nameravam storiti v nadaljevanju, ko se lotevam epistemološko-teoretskega preizkusa v razumevanju socialne organizacije normalnosti.

3.1 Posameznik in družba – socialna sistema

Z izrazom *socialna*, ki se sicer Luhmannu (1991b: 1175) zdi preveč »prikupen, preveč prijateljski, preveč pristrčen«, mislim z Makarovičem (2001) na socialne (družbene) sisteme v najbolj splošnem smislu, torej tako, kot sta jih mislila Parsons (social systems) in navsezadnje tudi Luhmann (soziale Systeme) sam, ki je delil socialne sisteme na trije vrste: interakcijske, ki nastajajo v situacijah, ko so akterji soprisotni, organizacijske, ki koordinirajo delovanje posameznikov v skladu z določenim ciljem, družbe pa predstavljajo sistem v celoti. *Socialna* v okviru pričujočega besedila torej pomeni vsakršne socialne tvorbe v okviru družbenega sistema, ki segajo od najbolj osnovnih medosebnih interakcij, prek institucij in organizacij do političnih družb ter do njihovih podsistemov in vse do svetovnega družbenega sistema. Čeravno bom pod drobnogled vzela posameznika in družbo, ostali sistemi in podsistemi iz misli ne bodo izključeni.

Razprave o razmerju med posameznikom, med akterjem in sistemom, med družbenim delovanjem in družbeno strukturo so stare, kot je staro družboslovje samo, njihova produktivnost pa je morda vprašljiva, pravi Makarovič (2001). Prav tako so se za nepregledne in neproduktivne izkazali nekateri poskusi sinteze in preseganja omenjene dihotomije, razlaga Stankovič (2001). Makarovič (2001: 13) odgovarja na to dilemo in pravi, da nas strah pred determinizmom »ne sme pripeljati k modelom, ki bodo tako ohlapni, da ne bodo pojasnjevali ničesar več«. V grobem lahko delovanje sistema akterja (posameznika) definiramo z zavestnim in usmerjenim odločanjem, naravo sestavljenih sistemov pa določa končna kombinacija posameznih odločanj osnovnejših enot, s katero se marsikdaj vsaka zase tudi ne strinja. Ali drugače povedano, razmerje med družbo in posameznikom obeležuje emergentnost, tj. značilnost, da skupek enot predstavlja kvalitativno, ne samo kvantitativno različno naravo od one, ki je značilna za vsako enoto posebej.

3.2 Socialna organizacija

Izraz organizacija mislim v najbolj splošnem smislu, kot ga definirajo tudi različni (jezikovni) slovarji (npr. Veliki slovar tujk, 2002). Z njim ne mislim na celoto, ureditev ali združbo, ampak na nikoli zaustavljen proces, na urejanje določenih, za obstoj socialnih sistemov pomembnih vsebin. Družboslovni teoretiki so v preteklosti izbirali različne izraze za namen, da bi opisali urejenost socialnih sistemov; integracija, regulacija, reforma in revolucija, koordinacija je le nekaj možnosti; od teh vsak zase aludira na drugačne poudarke v razumevanju procesov. Izbira izraza organizacija se mi zdi primerna, saj je pomensko dovolj širok, da lahko z njim opišemo obvladovanje socialne kompleksnosti. Čeprav gre za podobno izrazje, je treba za namen razdelave problema pričujočega prispevka opozoriti na določene razlike. Pri tem nam bo v pomoč Makarovičeva opredelitev izrazov integracija, regulacija, revolucija, reforma in koordinacija, slednji pojem je uporabil avtor (ibid.) sam. Izraz organizacija v pričujočem prispevku razlikujem od izraza integracija, ki je, kot pravi Makarovič (ibid.), po eni strani preširok, saj namiguje na vsakršno povezanost, po drugi strani pa ne obsega tistih vidikov socialne organizacije, ki temeljijo na konfliktu med različnimi entitetami. Pri tem imam v mislih predvsem entiteti posameznega in družbenega, katerih razmerje v prispevku natančneje obravnavam. Pojem regulacija je za potrebe pričujočega prispevka zaradi svoje ozkosti še manj uporaben, saj aludira na načrtno državne, družbene ali akterjeve posege v evolucijo različnih socialnih struktur. S socialno organizacijo namreč na tem mestu ni mišljeno vselej načrtno delovanje s strani socialnih sistemov. Prav tako izidi socialne organizacije niso vedno zaželeni. Še posebno za moderne družbe je značilno, da se morajo ukvarjati z nezaželenimi posledicami svoje organizacije. Reforma in revolucija sta po Makaroviču (ibid.) mogoči, toda redki strategiji usmerjenega uravnavanja evolucije; izraza sta tako mnogo preozka tudi v luči problema pričujočega prispevka. Prav tako ni za potrebe pričujočega besedila povsem primeren Makarovičev (ibid.) izraz koordinacija, ki pomeni (po Velikem slovarju tujk, 2002) usklajevanje, uglaševanje interesov različnih udeleženih akterjev. Z organizacijo sicer pogosto mislim na uglaševanje med različnimi strukturnimi deli, ne pa npr. v primerih, kadar mislim na interesno neusklajene, antagonistične izmenjave med posameznikom in družbenim sistemom. Prispevek

bo na to, na kaj vse mislim s pojmom organizacija, z nadaljevanjem natančneje odgovoril.

3.3 Norma in normalno

Zadnji del konstrukcije, izraz normalnost, je epistemološko verjetno najbolj vznemirljiv del besedila. Izraz izbiramo zaradi jedra pojma, ki ga družji z normo. Slovar tujk (2002) razlaga, da izraz norma izvira iz latinščine in pomeni mizarjev kotomer, tudi ogelnik. Dandanes normo interpretiramo kot mero, merilo, načelo, pravilo, vodilo. Iz besede norma se izpeljujejo normalno, normativ, kar pomeni nekaj, kar norma določa; normalija pomeni zbirko pravil, normalizacija pa obnovitev normalnega stanja.

Postavljanje norm (pravil), menjava in kategorizacija so temeljni človeške dejavnosti, ki pomenijo spreminjanje človeka skozi čas, njegov spopad z naravo, podružbljanje (Fox, 1988). Canguilhem (1987) ugotavlja, da določitev nečesa poljubno izbranega za normalno služi predvsem racionalnim potrebam, ki omogočajo hitro in učinkovito delovanje na določenih področjih družbe. Gre za načrtovanje in strukturiranje družbenih dejavnosti, ki sta premišljeni potezi pozicij moči. S terminom normalno tu z Nastran-Uletovo (2004) mislimo na vsakršna, po predstavah določene družbe zaželena, pričakovana delovanja posameznikov. Nenormalno delovanje pa Bauman (2006) teoretično opredeli kot tisto, ki se odklanja od norme, ki izvira iz odsotnosti ali šibkosti socializirajočih pritiskov, iz nezadostnosti ali pomanjkljivosti družbenih mehanizmov. Na ravni širše družbe gre torej za ne dovolj dobre upravljalne zmožnosti družbenega sistema, na nižjih ravneh pa kaže na pomanjkljivosti izobraževalnih ustanov, slabljenje družine v njenih določenih funkcijah. Nenormalno vedenje je po mnenju avtorja (ibid.) vedno povezano z nekaj odpora do družbenih pritiskov, ki jih priznava in izvaja določena moralna avtoriteta. Kluckhon (v Bauman, 2006) trdi, da družbene norme ne bi obstajale, če ne bi bile funkcionalne za določene družbene potrebe. Po videnju omenjenega avtorja bi vsaka družbena norma prenehala obstajati takoj, ko bi izginila določena družbena potreba, ki je normo povzročila in vzdrževala. Durkheim (v Bauman, 2006) pravi, da ima vsaka družba takšen normativni sistem, kot si ga zasluži. Po njegovem je vloga socialnih normativnih sistemov v tem, da ohranjajo obstoj družbe in njene

identitete, družba pa podpira zavezujočo moč normativnih sistemov prek socializacijskih in kaznovalnih ukrepov.

Kako se problem razmerja med posameznikom in družbenim sistemom v celoti srečuje s problemom normiranosti družbenega življenja? Makarovič (2001) strne, da se posameznik kot zavestni sistem ne ravna slepo po normah, ki mu jih predpisuje t. i. objektivna družbena struktura. Posameznik zavestno uravnava svoje delovanje na podlagi lastnih normativnih sistemov, ki pa seveda lahko vključujejo ponotranjene prevladujoče družbene norme.

Z izrazom normalnost v pričujočem besedilu predpostavljam tiste vsebine, ki jih socialni sistemi skozi razvoj razpoznajo za učinkoviti del strategij pri spoprijemanju s kompleksno resničnostjo. Normalne strategije (vsebine) se zato reproducirajo in postajajo v času vse bolj prefinjene.

3.4 Socialna organizacija normalnosti

Konstrukcija socialna organizacija normalnosti, v katero postavljam problem prispevka, bo v okviru pričujočega besedila pomenila predpostavko o delu socialnih procesov (na ravni živih bitij, skupin, institucij, družbenih (pod)sistemov), ki ureja vse tiste funkcionalne in nefunkcionalne, za socialno življenje konstitutivne elemente, in ki omogoča sistemom ohranjanje prilagojenosti zunanjemu okolju in hkrati ohranjanje autopoiesis, tj. zmožnosti poustvarjanja sestavin, iz katerih je posamezni sistem sestavljen. Menim, da je konstrukcija pomensko dovolj široka, da lahko z njo razdelam osrednji problem pričujočega besedila, ki se glasi: ali nekaj takšnega, kot je socialna organizacija normalnosti, sploh lahko opazujemo pri socialnih sistemih in na kakšen način jo lahko razumemo. Problem, ki ga izpostavljam, v družboslovni raziskovalni tradiciji ni nov. Kar bo novega, predvsem zadeva epistemološki instrumentarij, način razdelave. V nadaljevanju skiciram tri spoznavnoteoretska izhodišča, s katerimi poskušam obogatiti in utemeljiti teoretsko ustreznost koncepta socialne organizacije normalnosti. Namen naslednjega poglavja je odgovor na vprašanje, ali lahko z izbranimi miselnimi modeli prihajam do odgovora, ali se na ravni socialnih sistemov nekaj takšnega, kot je socialna organizacija normalnosti, sploh dogaja in kako.

4 Avtopoiesis socialnih sistemov

Prvo teoretsko izhodišče, na katerega se bomo v pričujočem prispevku oprli, so premise kibernetične teorije. Prvobitna ideja, iz katere se je porodila kibernetika, je, da so fizikalni in duševni procesi povezani v vzorec. Organizacija vzorca (in ne toliko struktura in sestavine) je tista, ki določa naravo živih sistemov. Kordeš (2004) šteje k živim sistemom živa bitja, njihove interakcije in skupnosti, fenomene, kot sta zavest ipd. Avtor (ibid.) med pomembnejšimi značilnostmi organizacije živih sistemov omenja proces entropije. Obvladovanje entropije pomeni, da strukturno odprti, toda vseeno operativno zaprti sistemi iščejo stanje stabilnega ravnovesja, ravno zato pa se morajo nahajati zunaj njega. Opravka imamo torej s sistemi, katerih cilj ni neko določeno stanje, ampak bolj iskanje tega stanja. Za živa bitja pa je značilen tudi avtopoiesis. Maturana in Varela (1998) pravita, da je avtopoetski sistem organiziran kot mreža procesov proizvodnje (preoblikovanja in razgrajevanja) sestavin, ki prek svojih interakcij in transformacij neprestano obnavljajo in ustvarjajo mrežo procesov (odnosov), ki so jih bili proizvedli. Avtorja (ibid.) še pravita, da smo živa bitja v strukturnem spoju z okoljem, v katerem živimo. To okolje ima svojo lastno strukturno dinamiko, ki je operativno ločena od vsakega posameznega živega bitja. Tako živo bitje kot tudi okolje imata svojo specifično organizacijo tega, kako ohranjata in reproducirata sestavine, ki ju sestavljajo. Avtorja (ibid.) nadaljujeta, da govorimo o dveh tipih struktur, ki sta operativno neodvisni druga od druge: živo bitje in okolje. Med njima je potrebna strukturna skladnost, sicer bi živa bitja kot enote izginila. Interakcije, ki potekajo med živim bitjem in okoljem, zanj niso določujoče v tem smislu, da bi nanju prav določeno vplivale. Interakcije so le toliko pomembne, kolikor jih kot takšne razpozna struktura živega bitja ali okolja. Ohranjanje avtopoetske organizacije in prilagojenosti sta nujna pogoja za obstoj živih bitij; ontogenetska strukturna sprememba živega bitja v okolju se vselej dogodi kot strukturni tok, ki je skladen s strukturnim tokom okolja. Med živim bitjem in okoljem lahko pride do destruktivnih interakcij, tj. interakcij, ki so uničevalnega pomena za živo bitje. Kadar se to zgodi, se živo bitje kot avtopoetski sistem razkroji; vzrok za njegov razkroj vidita avtorja prav v izgubi njegove prilagojenosti.

Kaj prinaša izvajanje Maturane in Varele pričujočemu besedilu? Omenjena avtorja o normah in organizaciji normalnosti nista govorila, vsaj ne z omenjenimi koncepti. Vendar je iz njune teorije mogoče potegniti vzporednice z vprašanji pričujočega besedila in sklepati, da nekaj takšnega, kot je proces socialne organizacije normalnosti, lahko opazujemo na ravni posameznega živega bitja. Organizacija normalnosti za posamezno živo bitje pomeni ohranjanje in reprodukcijo lastne organizacije ter ohranjanje prilagojenosti zunanjemu okolju. Organizacija normalnosti pomeni za posameznika normativno dejavnost (vrednotenje), s katero spregleduje tvegane načine ravnanja, čustvovanja in mišljenja ter ohranja in izpopolnjuje vse tiste vzorce mišljenja, čustvovanja in strategije delovanja, ki so se v preteklosti izkazali zanj koristni, ker so se ponavljali v funkciji njegovega simbolnega ali fizičnega preživetja. Način organiziranja normalnosti pri posameznem živem bitju ni vedno v skladu z veljavnim družbenim redom. Zato je vprašanje, kako dolgo bo neko ravnanje, ki ga bitje izvaja in ki je s strani veljavnega družbenega reda označeno za nenormalno, ostajalo v funkciji njegovega preživetja v določenem družbenem okolju.

5 Izkomunicirana resničnost

Luhmanna, nemškega sociologa, povezujejo s tradicijo sistemske funkcionalistične sociologije (Adam, 1999; Stankovič, 2001). Luhmann je pojem avtopoiesis prenesel tudi na socialne sisteme, čeprav se Maturana s takšnim pojmovanjem avtopoiesis ni strinjal in ga je namenil zgolj opisovanju organizacije živih organizmov (prim. Luhmann, 1991b; Kordeš in Možina, 1998; Stankovič, 2001). Luhmann se je ukvarjal s tem, kako družba, podobno kot živo bitje, ohranja svojo normalno organizacijo. Luhmann se sprašuje ne le o tem, kaj so osnovni gradniki družbe, ampak tudi, kakšen je njihov pomen (prim. Adam, 1996; Makarovič, 2001; Stankovič, 2001). V središču njegove teorije stoji zapletenost okolja, ki sili družbeni sistem k vzpostavljanju njegovih podsistemov (diferenciacija) tako, da bodo zapletenost okolja zmanjšali in omogočili družbenim entitetam, da se v njem znajdejo in osmislijo dogodke z manjšo ali večjo pomembnostjo za njihovo življenje. Če hoče družba takšna, kot je, preživeti, mora prek norm razvijati mehanizme in strukture,

ki ji bodo omogočili zadovoljiti določene potrebe. Sistem, kot ga razume Luhmann (v Stankovič, 2001), je vse, kar tako ali drugače pripomore k zmanjševanju kompleksnosti okolja. To še ne pomeni, da družbeni sistemi ne morejo biti kompleksni. Nasprotno, proti kompleksnosti okolja se lahko družba bori le z vzpostavitvijo svoje lastne kompleksnosti. Vseeno pa je zapletenost okolja mnogo večja v primerjavi z zapletenostjo družbenega sistema. Luhmann (ibid.) ob tem problemu vpelje pojem mehanizma selekcije, ki ga vzpostavljajo potrebe ob soočenju s kompleksnostjo. Selekcija je zavedna, hotena ali pa tudi ne. Pomembneje ob tem je, da gre za potrebo izbire znotraj totalitete možnosti za relacije ali reference do drugih stvari. Stankovič (2001) piše, da Luhmann k pojmu sistema ne šteje le družbe, ampak tudi koncept človeške zavesti, saj tudi ta predstavlja mehanizem redukcije zapletenosti. Inovativni trenutek v njegovi teoriji nastopi, ko za dele sistema ne jemlje posameznikov, ampak komunikacije. Le-te pa niso usmerjene h konsenzu, kot sklepa Habermas. Konflikti v družbi, ki lahko predstavljajo zavrnjene komunikacije, prav tako proizvajajo prihodnje komunikacije in tako reproducirajo socialni sistem. Luhmann (1991a; 1991b) tako razume komunikacijo kot pomemben proizvodni mehanizem in element družbenih sistemov, ki tudi delujejo po načelu *autopoiesis*. Komunikacije so del širših mrež, ki se krožno producirajo in reproducirajo. Zaradi načela krožne vzročnosti, po katerem delujejo, so hkrati vzrok in rezultat svojega učinkovanja. Po njegovem socialno delovanje že implicira komuniciranje. Sistem kot operativni odgovor na zapletenost svoje okolice izoblikuje niz operativno zaprtih operacij, ki vzdržujejo mejo z okolico. Nove elemente prilagaja svoji obstoječi strukturi, ki jo spreminja, le če je to zanj neobhodno potrebno. Prav njegova zaprtost mu omogoča, da se v odnosu s svojo okolico vede odprto. To pomeni, da njeno zapletenost zmanjšuje tako, da zapletene dogodke po lastnih kriterijih spreminja v resurse svojega delovanja. Tako samo poveča svojo moč in avtonomijo. Sistem izbira zgolj tiste dogodke, ki bodo afirmirali že obstoječe načine njegovega obstajanja.

Luhmannova teorija posameznika izključuje, saj ga le tako, kot pravi avtor (ibid.), obravnava dovolj resno. Med družbo in posameznikom ne obstaja nikakršna komunikacija. Družba z lastnimi operacijami posameznika ne more vključiti. Avtor (ibid.) vztraja, da ne obstaja nekaj takšnega, kar bi imenovali normativna integracija posameznikov in družbe. Ne obstajajo norme, katerih

ne bi mogli kršiti, če bi se nam tako zahotelo. Obstajajo le sheme samoopazovanja, v okviru katerih se posameznik opredeljuje, ali se neko ravnanje sklada z normo ali ne. »Če se sprašujemo o tem, kako podlago v realnosti imajo norme ali predpostavljeni konsenz, moramo opazovati opazovalca; in če se odpovemo temu, da bi sprejeli Boga kot opazovalca sveta, potem imamo za to vselej večje število možnosti.« (Ibid.: 1183.) Kljub Luhmannovi predpostavki o umanjkanju nekega nadrednega vrednotno-normativnega sistema bi torej težko predpostavili, da se stvari v svetu poljubno dogajajo. Strukturni sklopi poskrbijo za določene motnje, zaradi katerih se določene vsebine kopičijo, druge pa izključujejo. Sleherna družba socializira svoje individuume. »Sleherna norma upošteva tudi možnost ravnanja, ki bi odstopalo od te norme.« (Ibid.: 1183.) Družba tako označuje in organizira individuume ter njihovo delovanje na bolj ali manj normalno, zaželeno, primerno. Komunikacija teče skozi potrditve ali zanikanja, prek konformnega ali nekonformnega ravnanja in zavračanja, torej glede na to, kako se posameznik vsakokrat odloči. V tem tiči evolucionarni, visokoselektivni mehanizem povezovanja sistemov in reda. Pri opisovanju posameznika kot družbe se moramo zavedati, da gre za avtološka objekta opazovanja, torej za objekta, ki opazujeta samega sebe. Operativna zaprtost sistema tavitološko pomeni, da sistem ne more delovati zunaj svojih meja. Osnovni mehanizem reproduciranja sistema so komunikacije komunikacij. Komunikacije tako postanejo najpomembnejši dejavnik definiranja družbe. Avtor (ibid.) nadaljuje, da komunikacij ne moremo razložiti kot učinek delovanja, kot normativni implikat ali mehanizem prenosa informacij. Komunikacije tudi niso v funkciji načrtovanega uresničevanja določenih družbenih konsenzov. Ni pomembno, ali gre za afirmacijo ali negacijo. Sleherni komunikativni dogodek odpira in zapira sistem. Vsaka komunikacija je mogoča v krožni mreži poprejšnje ali poznejše komunikacije. Takšna komunikacija lahko tematizira samo sebe; dvomi o informacijah, zavrača pomene, normira, kaj je dovoljena in kaj nedovoljena komunikacija.

Procese socialne organizacije normalnosti lahko z Luhmannom opazujemo kot proces komuniciranja in krožnega usklajevanja, kaj bo izkomunicirano kot normalno in patološko. S komunikacijami, ki so vzrok in učinek samih sebe, se organizirajo in razvrščajo v družbi za družbeni sistem in red pomembne vsebine. Socialna

organizacija normalnosti pomeni torej za družbeni sistem ohranjanje in reprodukcijo sestavin, ki so v korist družbenega sistema, ter prepoznavanje in upravljanje z onimi, ki to niso, a le-te morda prav zaradi označevanja slednjič postanejo koristne.

5 Diskurzivni logos

Foucaulta mnogi avtorji povezujejo z izrazi kot sociohistorizem, socialni konstrukcionizem (prim. Ule, 2004), tudi poststrukturalizem in postmodernizem (prim. Stankovič, 2001; Hrženjak, 2002; Wicks, 2003). Ule (2004) razlaga, da je socialni konstrukcionizem paradigma, ki raziskuje socialne konstrukte, ki so podlaga človekovemu dojemanju družbene stvarnosti. Konstrukti so tako ideološke narave, so implicitne, nezavedne hipoteze o naravi družbenih pojavov in ljudi samih. Družbene stvarnosti ne moremo ločiti od teh konstruktov, še več; že predpostavka o celoviti družbeni stvarnosti je sama vrhunski konstrukt. Zakaj torej Foucaulta povežemo s konstrukcionizmom? Predvsem zato, piše Wicks (2003), ker je raziskoval zgodovinsko konstruiranost vzorcev družbene represije. Foucault je preizpraševal legitimnost nekaterih, na videz trajno navzočih družbenih pojavov, kot so normalno, patološko ali norost. Ugotavljal je, da gre za poljubne, spremenljive in voljne konstrukte. Ker so priznani s strani vrednotno-normativnega reda, se zdijo naravni. Tako si je prizadeval razgraditi ta videz in izpostaviti njegovo arbitrarnost. Foucault je veliko črpal iz Nietzschejevega perspektivizma, ki je ugotavljal, da so vse naše "resnice" odvisne od relativnih perspektiv in da so nujno zgodovinsko in individualno kontigentne. Vse so le skupek zgodb, ki nam pomagajo živeti (Stankovič, 2001), ali z Nietzschejem (1991) : resnica je vedno le neka življenje ohranjajoča zmeta.

Diskurz je osnovna metoda, s katero je Foucault gradil teorijo. Foucault (1991, 2003) je z analizo diskurzov v zgodovini institucionalnega kaznovanja pokazal, da institucije rafinirajo tehnike, ki postajajo v času vse bolj subtilne. Tehnike discipliniranja niso omejene le na posamezne institucije, ampak diskurzivno obvladujejo vsa družbena polja. Diskurz je avtor (ibid.) razumel kot snop regulativnih pravil in praks, ki proizvajajo smiselne trditve v različnih zgodovinskih razdobjih. Je način konstruiranja vednosti o določenem področju prakse. Gre za formacijo praks, podob in idej,

ki oblikujejo govor in delovanje na določenem področju. Družbene norme so vsebovane v diskurzih; diskurzivne formacije namreč definirajo, kaj je in kaj ni ustrezno v razmerju med posameznikom in določeno družbeno prakso. Diskurz (in ne subjekt) je tisti mehanizem, ki pravilno vednost organizira od nepravilne. Določa načine, po katerih je neka vednost o objektu pravilna, smiselna, sprejemljiva itd., ter hkrati izključuje času neprimerno vednost oz. diskurze z manj moči ali tiste, ki manj prispevajo k povezanosti družbenega sistema. Z distanciranim pogledom se zdijo diskurzi zgodovinsko spremenljivi in arbitrarni, vendar »če se postavimo na raven neke trditve, znotraj nekega diskurza, ni razločevanje med resničnim in napačnim niti arbitrarno niti spremenljivo niti institucionalno, ne nasilno. Toda /.../ če si postavimo vprašanje o tem, kakšna je vseskozi prek diskurzov ta volja do resnice, ki preči toliko stoletij naše zgodovine /.../ tedaj si lahko zamislimo nekaj podobnega, kot je sistem izključitve (zgodovinski, spremenljiv in institucionalno zavezujoč)« (ibid.: 6). Diskurzivno realizirane opcije postanejo vedno tiste, v katerih sistem razpozna politično uporabnost in ekonomsko učinkovitost. Diskurz, ki se kaže kot nekaj malenkostnega, skriva svojo zvezo z željo in oblastjo. Skupaj s prepovedmi, rituali, sistemom institucij, arbitrarno vzpostavljenimi opozicijami med resničnim in neresničnim, ki razločujejo in izvržejo, predstavlja temeljni normativni mehanizem. Diskurzi, ki nas po Foucaultu (2003) lahko ubijejo ali nas pripravijo do smeha, nazadnje odločijo o življenjski usodi posameznega človeka. Foucault (1991) je podal pet metodoloških opozoril, kako raziskovati oblast, oz. v diktaciji pričujočega prispevka procese, ki ohranjajo organizacijo socialnega življenja v statusu quo. Njegova opozorila so zanimiva tudi za teoretske potrebe na tem mestu, saj hkrati kažejo na nov vidik razumevanja obravnavanega problema. Foucault (ibid.) pravi, da se raziskave ne bi smele ukvarjati z osrednjimi lokacijami manifestiranosti oblasti, pač pa s točkami, kjer le-ta postaja kapilarna v institucijah in medosebnih interakcijah. Drugo opozorilo se nanaša na to, da je plodneje razmišljati o tem, kakšne so učinkovite prakse oblasti, kot pa metafizika o tem, kaj je notranja narava oblasti. Kaj sploh je posamezni človek, individuum po Foucaultovem razmišljanju, odgovarja tretje opozorilo: »Individuum ne stoji nasproti oblasti /.../ je eden njenih primarnih učinkov /.../ in istočasno /.../ element njene artikulacije.«

(Ibid.: 33.) Zato je individuum po mnenju avtorja (ibid.) vedno hkrati v poziciji izvajanja in izpostavljenosti oblasti, ki se izvaja v družbi prek mreži podobne organizacije. Vsi imamo v telesih oblast, pravi Foucault (ibid.) k četrtemu opozorilu, določene vsebine pa se v družbi preferirajo zato, ker so sčasoma izkazale politično uporabnost in ekonomsko učinkovitost najprej na mikroravni, nato pa še na ravni celotnega družbenega sistema. K petemu avtor (ibid.: 35) dodaja, da je čisto mogoče, da so mehanizmi oblasti spremljani z ideološko fasado, gre pa za veliko več: Predvsem so »produkcija uspešnih instrumentov za formiranje in akumulacijo vednosti, metod opazovanja, tehnik registracije, postopkov za preiskavo in raziskovanje, aparatov kontrole« tisti, ki skrbijo, da se organizira v obtok vedenje, ki ima za posledico učinke oblasti.

Kako lahko problem socialne organizacije normalnosti povežem in oplemenitim s Foucaultovo teorijo diskurza? Družbeni sistemi ohranjajo svojo prilagojenost zunanjemu okolju in proizvajajo svojo organizacijo prek diskurzov, ki s pomeni oblikujejo družbeni čas in prostor. Vloga diskurzov je, da s postopki izključitve organizirajo družbene vsebine in jih razločijo na normalne in nenormalne. Funkcija označenosti določenih vsebin za normalne in nenormalne je po Foucaultu (ibid.) v tem, da se z enimi in drugimi različno ravna. Vsebine niti niso toliko pomembne, kot so pomembne tehnike, ki so povezane z obravnavanjem posameznih vsebin, ki jih naseljujejo zgodovinsko gledano arbitrarni pomeni.

6 Metaeksperimentalni sklep

Človekove zmožnosti, da načrtuje, kategorizira in organizira vsebine na tiste, ki jih odobrava, in one, ki bi se jim želel izogniti, ter tudi organizacija vsebin na ravneh ostalih socialnih sistemov se ne bi razvile, če se ne bi izkazale skozi razvoj za preživetveno usodne. V nič drugačnem smislu, kot je pri rastlinah trnje, pri živalih ostri zobje, hitro gibanje, dolg vrat idr. Večina mehanizmov obvladovanja kompleksnosti okolja se je pri posamezniku in drugih socialnih sistemih razvila spontano, vendar ne moremo reči, da je slučajna tudi reprodukcija teh sposobnosti (Makarovič, 2001). Foucault (1991) temu pritrjuje, ko razmišlja o vključevalno-izključevalni vlogi normativnih diskurzov, ki družbeno zaželene vsebine reproducirajo,

ostale pa onemogočajo zato, ker se niso izkazale za družbeno afirmativne. Luhmann (1991a) prisoja takšno moč komunikacijam. Komunikacije izkomunicirajo zaželeno delovanje in izkomunicirajo sankcije za nezaželene. Evolucija, pravi Makarovič (2001), ustvarja vedno bolj prilagojene organizme, sisteme, ki se na kompleksnost okolja odzivajo z vse bolj pretanjenim razvijanjem strategij njegovega obvladovanja, saj imajo sistemi z večjim nadzorom nad okoljem in njegovim spreminjanjem preživetveno večje možnosti. Vendar, pravi Makarovič (ibid.), navezujoč se na Luhmanna, kar je za neki sistem (npr. družbo) zgolj opravilo selekcije med bolj in manj prijetnimi možnostmi, je lahko za drug sistem (posameznika) selekcija iz okolja, ki ji je podvržen. Tipičen prikaz za zadnjo trditev je zgodovinsko spreminjanje diskurza izključevanja norcev, ki ga je Foucault (1998) analiziral. Če je norec za družbo tisto “drugo”, večno vznemirljivo, nerazumljivo, neopredeljivo, in zato nevarno in vredno klasifikacije, je za norca družba obratno nasilje protislovnega sistema, ki že od renesanse, zibelke kapitalizma, kot pokaže Rutar (2005), vseprek mrzlično spodbuja individualnost, prav njemu pa je ne dovoli.

Primerjava med seboj institucionalno klasificirano različnih teoretikov družbe, kot sta npr. Luhmann in Foucault, pokaže na istolične fenomenologije tudi na ravni posameznika, kar potrjuje idejo Maturane in Varele, da je osnovna značilnost živih sistemov ohranjanje prilagojenosti okolju, ki je kompleksnejše, ter poustvarjanje organizacije, ki jih določa. Menim, da mi ugotovitve po sklepnem pregledu teorij dopuščajo uporabo konstrukcije socialna organizacija normalnosti v že večkrat opredeljenem pomenu. Notranja logika vseh socialnih tvorb je, da se ohranijo in reproducirajo. Antagonizmi, do katerih med sistemi prihaja pri udejanjanju omenjenih osnovnih potreb, so del življenja, njihova analiza sama ne prinaša posebnega patosa. Patos je tam, kjer se kapilare življenjskih pritiskov stanjšajo in dušijo. Foucault (1991: 110) poziva k »novim formam subjektivnosti«. Družbi posameznik ne more ubežati, lahko pa poišče nove norme in življenjsko opogumljajoče načine shajanja z njo.

7 Literatura

Adam, F. (1996). *Sociološki portreti*. Maribor: Obzorja.

Bauman, Z. (2006). *Moderna in holokavst*. Ljubljana: Študentska založba.

Canguilhem, G. (1987). *Normalno in patološko*. Ljubljana: ŠKUC.

Foucault, M. (1991). *Vednost – oblast - subjekt*. Ljubljana: Krt.

Foucault, M. (1998). *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: /*cf.

Foucault, M. (2003). *Die Anormalen. Vorlesungen am College de France (1974-1975)*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Fox, R. (1988). *Rdeča svetilka incesta*. Ljubljana: ŠKUC.

Hrženjak, M. (2002). *Simbolno. Izbrana poglavja iz francoskega strukturalizma*. Ljubljana: Študentska založba.

Kordeš, U., in Možina, M. (1998). Obiranje sadov z drevesa spoznanja. V H. R. Maturana in F. J. Varela (1998). *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia humanitatis (spremnna beseda).

Kordeš, U. (2004). *Od resnice k zaupanju*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Luhmann, N. (1991a). Avtopoezis socialnih sistemov. *Časopis za kritiko znanosti*, 19 (140–141), 21-46. Ljubljana: Študentska založba.

Luhmann, N. (1991b). Pojem družbe. *Teorija in praksa*, 28 (10–11), 1175–1185.

Makarovič, M. (2001). *Usmerjanje modernih družb*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Maturana, H. R., in Varela, F. J. (1998). *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Nastran - Ule, M. (2004). *Socialna psihologija*. Ljubljana: FDV.

Nietzsche, F. (1991). *Volja do moči*. Ljubljana: Slovenska matica.

Rutar, D. (2005). *Etika Noama Chomskega in duh renesanse*. Ljubljana: UMco.

Stankovič, P. (2001). *Družbena struktura in človekovo delovanje: kaj prinaša sinteza dveh pristopov sociološki teoriji?* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Veliki slovar tujk (2002). Ljubljana: Cankarjeva založba.

Wicks, R. (2003). *Modern French Philosophy. From Existencialism to Postmodernism*. Oxford: Oneworld.

Pregledni znanstveni članek, prejet avgusta 2006.